

УДК 811.161.2: [81'373.43'74.3]

**ОСНОВНІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ ГРУПИ ЛЕКСИКИ У МЕЖАХ
ІННОВАЦІЙНИХ ВХОДЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В 20-ТИ ТОМАХ)**

Стратулат Н. В.

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

Статтю присвячено вивченню основних функціональних груп лексики інноваційних входжень в українській мові (на матеріалі Тлумачного словника української мови в 20-ти томах). У межах цих груп на основі активного процесу розвитку сучасної української мови – дериваційної неологізації – проаналізовано іменникові, прикметникові, а також дієслівні неологізми. Визначено основні продуктивні способи творення нових слів.

Ключові слова: функціональні групи, лексика, інноваційні входження, дериваційні неологізми.

Постановка проблеми. Постійний розвиток суспільства потребує змін і вдосконалення мовних форм, які найбільш відповідають новим соціально-культурним завданням та умовам мовленнєвої комунікації: «Мова у відомому смислі служить барометром суспільного розвитку, оскільки в ній відображаються основні коливання, зміни в житті суспільства» [3, с. 55–56].

Сьогодні зміни в різних сферах життя соціуму: суспільно-політичній, науково-технічній, духовній, культурній та ін., вплив нових суспільних умов – становлення України як незалежної держави, входження країни до організацій світового рівня, розширення міжнародних зв'язків, зміни в політичній ситуації, економічні перетворення, демократизація суспільства тощо породжують нові об'єкти називання і формують потребу в неологізмах. У свою чергу мова як системно-структурне утворення характеризується такою внутрішньою організацією, яка чинником динамічних процесів. Зрозуміло, що головним законом розвитку мови є взаємодія зовнішніх і внутрішніх факторів [2, с. 43]. На цьому неодноразово наголошують вчені, досліджуючи загальний механізм мовної динаміки.

Як відомо, лексичний склад мови безпосередньо звернений до позамовної дійсності та пов'язаний з нею, він є найбільш чутливим до зовнішніх факторів: «... при значній стійкості й традиційності він безперервно реагує на найменші зміни в природі та суспільстві» [5, с. 8]. Усе нове, потребуючи вербалізації, створює передумови розширення і збагачення лексичної системи: «Процес народження нової номінації відзначається закономірною двоступеневістю – суб'єктивацією нового найменування у мовній свідомості колективу, а згодом об'єктивацією його в словнику, галузевому чи загальномовному. Внаслідок цього те, що фіксує мовна

свідомість, фіксується водночас і мовною пам'яттю, стаючи потім мовною традицією. Тим самим збагачується зміст мови, тобто її лексичний склад, і вдосконалюється форма мови, або системність лексики» [4, с. 35].

Зміни в лексичній системі, пов'язані з інноваційними входженнями, що відображають соціальні перетворення, завжди були і лишаються об'єктом дослідження мовознавців, оскільки «... як постійний процес суспільної діяльності мова розвивається протягом усієї історії людства» [7, с. 6]. Проте у період останніх десятиліть, коли словниковий склад української мови під впливом зовнішніх чинників зазнав суттєвих модифікацій, постала нагальна потреба детального аналізу нових слів як результату процесу неологізації, а також визначення тенденцій, характеру та шляхів розвитку лексичного складу української мови.

Питання розвитку лексико-семантичної системи української мови кінця ХХ – початку ХХІ століть висвітлено в працях багатьох вчених. У сучасному мовознавстві різні аспекти мовної динаміки розглянуто такими лінгвістами, як Т. О. Бевз, Л. А. Лисиченко, С. С. Лук'яненко, Д. В. Мазурик, Л. Б. Мартинова, О. Г. Муровцева, І. А. Самолова, О. А. Стишов, О. О. Тараненко, Л. М. Філюк та ін. Проте питання оновлення словникового складу мови на сучасному етапі її розвитку лишається актуальним.

На сьогодні можливість провести об'єктивний аналіз динаміки української лексики надає новий Словник української мови в 20-ти томах (надалі – СУМ-20). Ця лексикографічна система являє собою найбільш повне зібрання лексики української мови – понад 180 тис. реєстрових словникових одиниць, а також з максимальною повнотою представляє неологічні входження в різних сферах функціонування української мови. СУМ-20 укладено вченими Національної академії наук України та викладачами вищих навчальних закладів у межах національної програми «Словники України». В його основу ліг тлумачний Словник української мови в 11-ти томах, матеріали лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, що нараховує понад 76 млн слововживань, та лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, яка містить понад 6 млн карток. СУМ-20 створений із використанням нової комп'ютерної технології лексикографування, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України.

Безперечно, входження раніше не відомих слів і словосполучень, спричинене необхідністю найменування значної кількості нових предметів, явищ та понять, позначилось на поповненні саме тих груп лексики, які характеризуються найвищим ступенем екстралінгвістичної детермінологізованості на сучасному етапі розвитку мови. Матеріали дослідження СУМ-20 демонструють, що лексична система української мови поповнилася новими вербальними одиницями, які відображають найактивніші на сьогодні сфери життєдіяльності людини, зокрема, це політика, економіка, юриспруденція, а також різні галузі знань (медицина, біологія, фізика, інформатика, техніка та ін.).

Однією із таких дієвих сторін життя українського суспільства, що характеризується найвищим ступенем перетворень, є фінансово-економічна сфера. Зупинемося на аналізі нових слів цієї сфери, які увійшли до словникового складу української мови.

Як показало дослідження матеріалу СУМ-20, потенції української мови аналізованого періоду особливо потужно виявилися у появі дериваційних неологізмів. Новий Словник репрезентує близько 42 тис. утворень цього типу (це більш, ніж половина усіх інновацій). При цьому слід зауважити, саме дериваційні новотвори були й залишаються основним джерелом розширення мовного діапазону словника (О. А. Земська, Н. З. Котелова, А. В. Мамрак, О. Г. Муромцева, Ю. С. Сорокін, О. А. Стишов, Ф. П. Філін, М. М. Шанський та ін.). Як пишуть дослідники про роль у розвитку лексичної системи словотворчого потенціалу, «... виконати завдання, яке ставить перед мовою суспільство, вона може лише шляхом утворення нових слів зі свого власного будівельного матеріалу, коли використовуються всі існуючі, досить різноманітні словотворчі засоби» [9, с. 131].

Оскільки специфіка словотворчих процесів перебуває в безпосередньому зв'язку із лексико-граматичною класифікацією слів, явище дериваційної неологізації (і, як результат, новотвори) розглянемо в рамках лексико-граматичних класів, а саме іменників, прикметників та дієслів.

Проаналізуємо нові мовні форми, що відображають реалії зазначеної сфери соціально-економічного життя суспільства у групі іменників. Аналіз іменникових неологізмів показав, що діапазон реалізації потенціалу суфіксальних утворень із відповідними словотвірними значеннями в досліджуваному матеріалі досить широкий.

Так, у системі нових найменувань із значенням «особа» значне місце займають – назви діячів, утворені суфіксальним способом. При цьому спостереження над сучасними інноваціями демонструє, що у межах зазначеної групи лексики функціонує значна кількість іменників-новотворів на позначення осіб жіночої статі. Поява багатьох із них викликана зростанням активності та ролі жінки в сучасному суспільстві, виконання нею таких функцій, які раніше були прерогативою чоловіків, зокрема і в сфері фінансів. Іменникові неологізми на позначення жіночої статі, як правило, мають у мовленні відповідники на позначення чоловічих назв. Групу нових дериваційних утворень становлять найменування жінок, мотивовані іменниками чоловічого роду зі значенням особи, для творення яких використовуються суфікси **-к-а** та **-иц-я**. Наприклад, *акціонер* – *акціонерка* (фін.), *корупціонер* – *корупціонерка*, *банкір* – *банкірка* (розм.), *валютник* – *валютниця* (розм.).

До групи найчастотніших новотворів слід віднести також інноваційні утворення на позначення предметної дії або процесу. Нові слова становлять групу іменників середнього роду на **-нн-я** із загальним словотвірним значенням предметної дії (процесу): *банкрутування*, *легалізування*.

У творенні іменників не менш продуктивними є інноваційні одиниці із словотвірним значенням предметної дії, де роль словотворчого форманта виконує суфікс іншомовного походження **-аці-я**, а новоутворені лексеми мотивовані дієслівними та іменниковими основами. Нові лексеми цієї групи позначають поняття, пов'язані з фінансами та економікою, які сьогодні досить активно проникають в мову: *валютизація* (фін.), *доларизація*, *конвертація* (фін.).

Також у реєстрі СУМ-20 з'явилися дериваційні утворення, де виявив продуктивність словотвірний тип із суфіксом **-ість** (**-ність**), який задіяний для утворення номінацій із загальним словотвірним значенням «абстрактна ознака». Дерива-

ти цього класу мотивуються відносними прикметниками з суфіксом **-н-**, як приклад назвемо одиниці *бартерність* (екон.), *олігархічність*.

Меншу активність виявили дериваційні неологізми, представлені іменниками, що виражають властивість, стан або заняття особи, утворені за допомогою суфікса **-ств-** (*аудиторство*).

Крім того, у поповненні лексичного складу мови значну роль відіграють дериваційні неологізми, що являють собою групу складних іменникових утворень. Адже однією із характерних для сучасної епохи рис є пошук найбільш раціональних засобів номінації, що й визначило характерну сучасну тенденцію у системі словотворення.

Так, серед неологічних входжень значною активністю характеризуються складноскорочені слова. Для утворення абrevіатур (частковоскорочених) найчастіше вживаються такі компоненти іншомовного походження, як **євро-** (*євродолари*, *євровалюта*) та **економ-** (*економзона*), а також українські словотворчі елементи **держ-** (*держкредит*, *держбюджет*, *держпозика*). Соціальна обумовленість таких новотворів цілком очевидна, адже стрімкий розвиток різних сторін фінансової та економічної діяльності людини привів до збільшення кількості вербальних знаків, що доповнили склад цієї лексичної групи.

Серед буквених та звукових абrevіатур, що характеризують процес розширення складу груп на позначення понять сфери економічних відносин, є такі, як *ЄЕС – Європейське економічне співтовариство*, *ВЕЗ – вільна економічна зона*.

Спостерігається значне поповнення лексичного складу мови іменниковими композиційними одиницями на позначення осіб за певною професією, видом занять, посадою. Серед словотвірних типів, що послужили творенню нових композитів, які демонструють фінансову лексику, виявлено наступні: із суфіксом **-ач**, (*авансотримач* (фін.), *авансоутримувач* (фін.), *балансоутримувач*, *векселетримач* (фін.), *векселеутримувач* (фін.), *лізингоутримувач*), а також із постпозитивного словотворчого форманта **-давець** (*заставадавець*, *лізингодавець*, *грошодавець*).

Іntenсивному творенню складних слів послужив спосіб словоскладання, у результаті якого утворилася низка іменникових юкстапозитів. У СУМ–20 фіксуються нові слова, утворені внаслідок процесу юкстапозитивності, що містять словотворчий елемент **банк-**, який виявив значну продуктивність (*банк-гарант*, *банк-дилер*, *банк-акцептант*, *банк-емітент*). Інноваційні іменники з'явилися також унаслідок словотворчої активності компонентів **бізнес-** (*бізнес-клімат*, *бізнес-процес*, *бізнес-еліта*, *бізнес-каталог*, *бізнес-карта*) та **брокер-** (**-брокер**) (*брокер-аутсайдер* (фін.), *брокер-комісіонер* (фін.), *біл-брокер* (фін.)). Лексична семантика аналізованих дериваційних неологізмів, представлених у Словнику в 20-ти томах, має досить широкий діапазон уживання. У групі іменників із зазначеними вище словотворчими компонентами назвемо семантичні об'єднання із таким значенням: фінансові операції, види комерційної діяльності, установи, особи, пов'язані зі сферою бізнесу.

Виникнення дериваційних неологізмів фінансової та економічної сфери відбулося також за разуюнок прикметників, зумовлене перш за все потребами вербалізації різних ознак, властивостей, якостей об'єктів, явищ, процесів тощо. Крім того, поява нових іменникових найменувань вимагає породження відповідних означень, оскільки

ки номінативна функція прикметників реалізується через поєднання з іменниками – назвами предметів, які мають певні ознаки. Простежимо прикметникові новотвори, характерні для сучасної епохи аналізованої лексичної групи.

Як і для іменникових, так і прикметникових інновацій властивий суфіксальний словотвір. Мовознавці, вивчаючи особливості утворення нових лексичних одиниць, зазначають, що «суфікси прослідковуються як активні твірні морфемі у всіх продуктивних категоріях слів» [10, с. 45]. Значною продуктивністю відзначається тип словотворення зі значенням загальної відносності, що містить словотворчий формант **-ов-**. За допомогою цієї моделі утворюються слова, що формують лексичні одиниці сфери фінансів (*готівковий, акцептовий (фін.), банківий, бізнесовий*).

Також деякі інноваційні відносні прикметники утворилися за допомогою суфікса **-н-**, мотивовані іменниками чоловічого роду із нульовою флексією фінансів (*авальний (фін.), активний (від актив)*).

Відіменникові прикметникові новотвори, утворені за допомогою форманта **-ськ-** (**-цьк-**), демонструють лексику стосовно професійної зайнятості особи, пов'язаної з бізнесом та фінансами: *аудиторський, бізнесменський (розм.), брокерський (фін.)*.

Менш активно представлені лексеми фінансової сфери, де при їх творенні задіяно словотворчі форманти **-альн-** (*балансувальний*), **-арн-** (*депозитарний (фін.)*).

Крім того, у словотворенні нових прикметників вагоме місце займає префіксальний спосіб творення. Так, наприклад, активним елементом сучасної словотвірної системи є префікс **анти-**. Він служить формуванню семантики, яка заперечує ознаку, виражену мотивуючим прикметником, протиставлена цій ознаці, направлена проти неї. Поняття фінансово-економічної сфери знайшли відображення в таких мовних одиницях: *антидемпінговий (екон.), антиінфляційний (фін.), антикомерційний, антикризовий, антиринковий*.

Менш продуктивним серед препозитивних формантів є словотворчий елемент **пост-** що виражає значення «після того, що названо твірною основою», наприклад, *постіндустріальний*.

Серед прикметникових дериватів слід назвати й ті, що утворилися префіксально-суфіксальним способом, в основу яких ліг словотвірний тип із префіксом **без-** та суфіксом **-ов-**. Тут можна виділити слова на позначення понять сфери фінансів, які є найчастотнішими: *безвідсотковий, безавансовий*.

У межах прикметникових неологізмів виділимо також групу слів, утворену способом основоскладання. СУМ-20 репрезентує нові композитивні одиниці, де першою частиною є **промислово-** (*промислово-експериментальний, промислово-економічний, промислово-фінансовий*), а також **високо-** (*високобюджетний*).

Нові форми суспільних і виробничих відносин, пов'язані із підприємницькою активністю, новими способами дій в економіці, різновидами діяльності та ін., звичайно, також є відображенням нових позначень, серед яких відому роль відіграють дієслівні утворення. У межах цих лексичних інновацій найбільшою продуктивністю відзначаються суфіксальний та префіксальний способи.

Найчисельнішу групу нових одиниць, що виникли внаслідок суфіксації, становлять деривати дієслів іменникового походження. При цьому спостерігається

активність словотвірного типу з суфіксом **-ува-**, що відноситься до власне українських засобів творення. Ця група представлена такими одиницями, як *акціонувати* (фін.), *банкрутувати*, *спонсорувати* (розм.), *тендеризувати*, *комерціалізувати*, *приватизувати*, *сертифікувати*.

У префікальній словотвірній дієслівній значущості виділяється запозичений словотвірний компонент **ре-** зі словотвірним значенням «змінювати, повторювати дію», «змінювати щось» *реінвестувати* (екон.), *рефінансувати* (фін.). Як бачимо, фіксовані у СУМ–20 нові дієслівні одиниці, засвідчили появу нових реалій, стосовних економіки та фінансів.

Проведене дослідження інноваційної лексики дозволяє стверджувати, що зміни у словниковому складі української мови спричинені різноманітними особливостями конкретних суспільних реалій сучасної України: певні стимули соціально-економічного характеру викликали відповідну «реакцію» мови, що відобразилася у нових вербальних знаках. Як випливає з наведених прикладів нових лексичних одиниць, словотворення має велике значення в оновленні словника української лексики: «саме воно дозволяє мові мати відповідний розвитку суспільства словниковий склад» [9, с. 131]. При утворенні дериваційних неологізмів вагому роль відіграли суфікальній, префікальній та складній способи творення, менш активним виявився префікально-суфікальний спосіб, що демонструє виявлення в мові власних дериваційних можливостей, а також дію «закону мовної економії».

Висновки. Вивчення процесу неологізації у лексико-семантичній системі сучасної української мови дозволило визначити основні тенденції її розвитку на сучасному етапі. Найявна в аналізованій групі інновацій фінансово-економічної сфери термінологія свідчить, що суттєвим напрямком розвитку мови є інтелектуалізація як результат виникнення значної кількості спеціальної лексики. Крім того, іншою стороною, яка розвивається у сучасній мові, є експресивність та емоційність, що відобразилася у появі в реєстрі СУМ–20 нових одиниць з ремаркою *«розмовне»*.

Список літератури

1. Баранник Д. Х. Українська мова на порозі XXI століття / Д. Х. Баранник // Дослідження з лексикології та граматики української мови : [зб. наук. пр. ; Т. 2. / за ред. Д. Х. Баранника]. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 2000. – С. 6–15.
2. Валгина Н. С. *Активные процессы в современном русском языке* : [учеб. пособие] / Н. С. Валгина. – М. : Изд-во «Логос», 2003. – 303 с.
3. Дешериев Ю. Д. Проблема функционального развития языков и задачи социолингвистики / Ю. Д. Дешериев // Язык и общество ; [под ред. Ф. П. Филина]. – М. : Наука, 1968. – С. 55–61.
4. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова : [монографія] / Лідія Андріївна Лисиченко. – Харків : Харк. ун-т, 1977. – 114 с.
6. Мацько Л. Українська мова в кінці XX ст. (зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
7. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.
8. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : [монографія] / Наталія Федорівна Непийвода. – К. : Міжн. фін. агенція, 1997. – 345 с.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

10. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н. М. Шанский. – М. : ГУППИ, 1954. – 310 с.

11. Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа / Н. М. Шанский. – М. : Учпедгиз, 1953.

Стратулат Н. В. Основные функциональные группы лексики в пределах инноваций в украинском языке (на материале Толкового словаря украинского языка в 20-ти томах) / Н. В. Стратулат // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 336–342.

Статья посвящена изучению основных функциональных групп инновационной лексики в украинском языке (на материале Толкового словаря украинского языка в 20-ти томах). В пределах этих групп на основе активного процесса развития современного украинского языка – деривационной неологизации – проанализированы неологизмы имен существительных, имен прилагательных, а также глаголов. Определены основные продуктивные способы образования новых слов.

Ключевые слова: функциональные группы, лексика, инновации, деривационные неологизмы.

Stratulat N. V. Main functional groups of vocabulary within innovative occurrences in Ukrainian language (based on 20 volume Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language) / N. V. Stratulat // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 336–342.

This article describes the investigation of the main functional groups of vocabulary within innovative occurrences in Ukrainian language (based on Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes). Noun, adjective as well as verbal neologisms were analyzed within those groups on the basis of active process of development of the modern Ukrainian language which is called derivative neologization. Main productive ways for creating of new words were determined.

Key words: functional groups, vocabulary, innovative occurrences, derivative neologisms.

Поступила в редакцию 21.10.2012 г.